

A Mikulás és karácsony népszokásai

A Miklós-nap a gyermekek napja. Ünneplése nálunk olyan általános és népszerű, hogy eredetét kutatni ma már valósággal művelődéstörténeti feladat.

„A Mikulás-nap a jó gyermekek napja és bizonyos keleti miszticizmus kíséri – írja Bruckner Győző pompás kis tanulmányában –.

A gyermekek titokzatos módon történő megajándékozásában nyilvánul Keletnek a miszticizmusa, amely a naiv gyermeki lélekre csodás voltával hat.”

Annyi bizonyos, hogy a Mikulás-kultusz Keletről jött Nyugatra és a legszorosabb összefüggésben van Szent Miklós mirai püspök életével. Szent Miklóst Lyciában a görög és latin egyház december 6-án ünnepli. Kultuszának története homályba vész. Annyit tudunk róla, hogy Mira püspöke volt Diokletianus császársága idején s hitéért üldözték, börtönbe vetették, megkínózták és szabadságát csak Konstantinus türelmesebb uralkodása kezdetén nyerte vissza. Vallási hagyományok szerint jelen volt a niceai zsinaton, ahol Arianus tévtanait ostromozta volna. De Athanasius, aki ismerte annak az időnek jóformán minden nevezetesebb püspökét, nem említi Miklóst, Mira püspökét.

Szent Miklós kultuszának legrégebbi ismert emléke az a templom, amelyet Justinianus császár építtetett Konstantinápolyban. Nyugaton Szent Miklós neve a IX. század mártírológiájában jelenik meg és a XI. században már egyre több és több templomot szentelnek neki. Kultusza akkor lesz általánossá, mikor testét az apuliai Bariba szállítják. Az olasz városka lakói valósággal erőszakos vállalkozást szerveznek, hogy csellel birtokukba vehessék a szent maradványait s az ereklyével hazatérőket diadalkapu fogadja 1087. május 9-én. A polgárság bazilikát alapít Miklós püspök tiszteletére és kezdetét veszi az általánosan ismert híres zarándoklat.

A szeretetnek örvendő szent közkedveltségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy egyedül Angliában négyszáz temploma van. Szent pártfogója Oroszországnak, védelmezője különösen a gyermekeknek, kereskedőknek és a tengerészeknek. Őt hívják segítségül az utasok a rablók ellen.

Szent Miklós kultusza hazánkban is általános. Templomokat, kápolnákat vagy legalább

oltárképeket szentelnek neki. Legszebb a XIV. században épített eperjesi Szent Miklós-csarnoktemplom; Divald Kornél külön tanulmányban méltatta. Merész boltozatával, karcsú oszlopaival feledhetetlen emléke marad a belépőnek. A főoltáron van a templom védőszentjének, Szent Miklós püspöknek a szobra.

A Felvidék különben is mindig híres volt Szent Miklós kultuszáról. A Szepességen egymást érik a Szent Miklósnak szentelt oltárképek és oltárok: Gánócon, Nagyszalókon, Malompatakon, Felsőrépáson, Illésfalván. Bruckner Győző írja, hogy Szent Miklós kultusza annyira mélyen gyökeredzett a szepesi nép lelkében, hogy még a reformáció sem tudta megdönteni. A késmárki evangélikus egyház levéltárában őriznek egy kódexet, amelybe bejegyezték, hogy Fábri Kristóf illésfalvi evangélikus lelkész 1582-ben befedte Szent Miklós képét a templom egyik oltárán, de a lublói várnagy és az evangélikussá lett illésfalvi hívek követelték a pap megbüntetését és a Szent Miklós oltárkép láthatóvá tételét! Jekelfalván, Szentandrásan, Felsőerdőfalván, Szepesszombaton Szent Miklós szobrai láthatók.

Miklós püspök tetteiről számos legenda maradt fenn. Legtöbbjük meseszerűen kiszínezi élete történetét. Az egyik elbeszéli, hogy Mirában, püspöki székvárosában éhínség

dühöngött, mire ő az egyik szicíliai gabonakereskedőnek megjelent álmában és meghagyta neki, hogy hajóját Mirába küldje és gabonarakományával mentse meg a várost a biztos pusztulástól. Ettől az időtől kezdve a pékcéh védőszentje, és szimbolikusan három kenyérrel ábrázolják. Egy másik legenda szerint a török szultánnak keresztény rabszolga volt a pohárnoka. A szerencsétlen örökké búsult hozzátartozói után. Egy ízben, éppen Szent Miklós napján, azt kérdi tőle a szultán, ki után szomorkodik. – Odahaza Szent Miklós napját ülik ma – feleli a jámbor. – Hát, ha olyan szent, szabadítson ki a rabságból – nevetett hetykén a szultán. Ebben a pillanatban nagy szélvihar támadt és Szent Miklós a pohárnokot észrevétlen hazájába juttatta vissza.

Valamennyi között a legismertebb legenda elbeszéli, hogyan „házasította ki” Szent Miklós a szegény ember három leányát. Az apa képtelen volt megszerezni lányai számára a kelengyepénzt s már-már azon a ponton volt, hogy szégyenletes úton próbál magán segíteni. A szent titokban három pénzes zacskót vetett be a szegény ember ablakán, mindegyik lánynak egyet-egyet és a lányok valamennyien férjhez is mentek. Azt tartja a hagyomány, innét származik a titkos ajándékozás régi szokása Miklós-nap előestéjén, amelyet később áttettek karácsonyi napjára is.

A Szent Miklós-kultusz kezdetben legerősebben Hollandiában és Flandriában gyökeresedett meg. Innét jutott át Szászországba és Brandenburgba, majd a tengerparton lakó németekhez. Szent Miklós ebben az időben már a jók jutalmazója, szolgálja pedig, akit Ruprechtnek

neveztek, megbünteti a rosszakat. Idő folyamán ebből a Ruprechtből lett a *Krampusz*, a szlávok *Bobokja*

és a középkorban a hosszúszakállú, virgácsos alakból lassankint kialakul az ördög. Az ajándék eleinte alma és dió, később hozzájárul még a cukor, de a XV. században, különösen Németalföldön elképzelhetetlenül pazar ajándékozási lázzá fajult.

„Ez a szokás,

– írja Bruckner –

eljutott mihozzánk is, különösen a Felvidékre, majd hazánk egyéb vidékeire is, úgy, hogy egy-egy Mikulás felért már egy-egy karácsonnyal.”

A Mikulás-kultusznak különböző országokban különféle változatai éltek. A középkorban sok vidéken az Aprószentek ünnepével kapcsolatosan úgynevezett fiú-püspököt választottak. Angliában december 6-án, Szent Miklós napján, a gyermekek patrónusának ünnepén választották és hatalma egészen Aprószentek napjáig, december 28-ig tartott. A választás megtörténvén, a fiút teljes püspöki díszbe öltöztették, mitrával és püspökbottal és papi ruhába öltözött pajtásai kíséretében körüljárta a várost, áldást osztva a népnek. A fiú-püspök és társai birtokukba vették a katedrálist és kisebb-nagyobb ceremóniát végeztek, persze a szentmisét kivéve. Ez a szokás később elterjedt csaknem valamennyi egyházközségben. Számos egyházi zsinat próbálta a végét vetni vagy legalább is korlátozni, mert a különös szokás sok visszaélésre adott alkalmat. Végül is 1431-ben a bázeli zsinat megtiltotta, ám sokkal népszerűbb volt, semhogy egyszerű parancsszóval el tudták volna nyomni. VIII. Henrik 1542-ben Angliában újból eltiltotta a fiúpüspök választását, de Mary 1552-ben megint csak életre kelti. A szokás csak Erzsébet korában szűnt meg végkép. Németországban Szent Gergely tiszteletére az iskolásfiúk közül sokáig választottak még gyermekpüspököt. Följegyzések szólnak arról, hogy Meiningenben még 1799-ben is volt fiú-püspök.

Idejegyezzük Bruckner egyik jellemző leírását, hogyan folyik le a Mikulás-ünnep Magyarország egyik városkájában. *„Nagyobb szerepet játszik a Mikulás Vas megyében és itt a Miklós-kultusz központja Felsőlövő. E helyen a Mikulás-nap megünneplése eredeti szokásokkal jár. Megkülönböztetjük itt a kis és nagy Mikulást; az előbbi december 5, az utóbbi december 6-án köszönt be. Kis- Mikuláskor 12-14 éves és nagy Mikuláskor a 15 éven felüli diákok állnak össze 10-12 tagból álló csapatba és járnak álarcban és különféle jelmezekben házról-házra, hogy a jó gyermekeket cukorkával ajándékozzák meg, a rosszakat pedig megfenyegessék virgáccsal és lánccsörgetéssel. A Mikulás mindenkor nagy esemény volt a lövői diákok életében. Már jóval előbb készültek nagy izgalommal Mikulásra és élénk fantáziával állították össze a legszebb álarcos Mikulásokat.”*

A mai Mikulás és Krampusz valamennyi jellegzetes vonását megtaláljuk tehát Szent Miklós kultuszában. Szent Miklós, a gyermekek patrónusa ajándékokat hoz, akárcsak a korai Szent Miklós legendákban. A Szent Miklós legendákban előforduló virgács idő folyamán a Krampusz

fenyítő eszközévé válik. A régi németek Szent Miklós tisztelete összevegyült *Donar*, illetőleg *Wotan*

germán pogányisten kultuszával és a karácsony megünneplésének egyes mozzanatai, például az ajándékozás, gyökerükben egybekapcsolódnak az ősi Wotan-Szent Miklós-kultusszal.

Az ősi germán mitológia szerint december utolsó hetében Wotan-isten szilaj seregével végigviharzik a földön. A hatalmas isten tiszteletére a hegycsúcsokon égig érő tüzek lobbantak fel, tüzes kerekék gördültek alá a völgyekbe és a mezőkön fáklyák tüze imbolygott. A házi tűzhelyen ünnepélyesen meggyújtották azt a tiszta tüzet, amelynek nem volt szabad kihamvadnia a nyári napfordulat napjáig. A tűzre hatalmas fatuskót vetettek, a bükkfa törzsének legvastagabb részét. Ez volt a fal-tuskó. Hosszú évszázadok szokása volt ez, jóval túlélte a középkort is. A németeknél valamikor itt is a legendás Ruprecht hozta az ajándékot, az orosz és délszláv görög katolikusoknál a Nagyapó (lásd az ugyancsak ajándékokat hordó öreg, nagyszakállú Mikulást). A pogány mítosz és a keresztény ünnep így olvad egymásba. A tündöklő karácsonyfa végső elemzésben utolsó maradványa a Wotan-ünnep tűz- és fényáldozatának.

*

Az egész házat örökzöld lombokkal díszítették föl. Csodálatos élni akarás feszíti az örökzöldeket. Télen, mikorra minden növény lehullatta már a levelét és az ágak csupaszon merednek szerteszét, a fenyő, a magyal, a tiszafa és a boróka még mindig zöld lombruhában pompáznak. Fagyban, hóban, dermesztő szélviharokban szembeszállanak a pusztulással és igyekeznek legyőzni a halált. Az ember teleaggatja lakását örökzöld ágakkal, hogy a lombok és fenyőtűk elpusztíthatatlan életereje megóvja a gonosz hatalmától, így lesz az örökzöld az élet szimbóluma.

A néphit a tiszafának áldásos hatást tulajdonít. Kicsiny ága kitűnő szer a boszorkányság és rontó varázslatok ellen. Thüringiában tiszafa füstjével üzték ki a tisztátalan szellemeket. Még a múlt század hetvenes éveiben is tiszafaágakat tűztek fel kereszt alakban a szoba, pince, konyha és istálló falára Szentháromság vasárnapján, így akarták távol tartani a boszorkányokat. Ördögűző erő lakozott a puszpángfában is. Temetésen a koporsót vivők puszpángfaágot tűztek gomblyukukba és amikor elkészültek a frissen hantolt sírral, letűzték azokat a sírhalom négy sarkára. Az erdő szellemeit a téli magyal tartotta távol. Az elszászi lányok magyalágot tűznek újév reggelén a kút korhatag fájába. Úgy bizony, a jeges téli éjszakát zöld szárnyával tölti be a fenyő gallya, a magyal ága, a boróka szúrós levele és feléleszti az emberben a Reményt és megóv a Karácsony és Vízkereszt közt való napok sötétségétől.

Hallom a harangokat. Éjféli misére szólnak. Az ember lesi a parázsló, üszkös hasábokat, bámulja az ablaküvegen remegő hópihéket és a jóságos téli éjszaka csöndjében messzire kalandozik a lélek... Karácsony este van. Ezen a napon, évente egyszer lejönnek az emberhez büszke, magános hegyeik közül a fenyők, hogy vigasztalást és örömet hirdessenek. Ma is arra az ősi időre emlékeztetnek, amikor az életnek nem volt még ereje magasabb fejlődési formákba szökkenni, arra a rég letűnt világra, amikor a tűlevelűek tövében csak páfrányok sarjadzottak és a fa sebéből kicsurgó gyanta borostyánkővé dermedt. A trónjuktól megfosztott ősvilági fák mozdulatlanul, némán tárják szét ágait a meleg szobában. Karácsonykor a fenyőre szépség, ragyogás és ... halál várakozik.

Faluhelyen ilyenkor az ágy alá fenyőforgácsot szórnak, az istálló ajtajára fenyőágot tűznek. Megóv a gonosz rontásától. A németeknél, nem is olyan régen, a gyermekek ajándékot követelve, fenyővirgáccsal ütötték a felnőtteket. A szokás titkos, ősi értelme az volt, hogy az élet vessző ütésének varázslatos hatást tulajdonítottak. Termékenységre serkentett! A gyermekek friss fenyőgallyat használtak, a szolganép rozmaringággal ütötte meg urát. Orлагаuban a frissen tört zöld ággal történő korbácsolás karácsony második vagy harmadik napjára esett, így van az, akit vernek, az ajándékozik. És a szent estén gazdagabbnak érzi magát, mert az ajándékozással kevesebbje lesz ... Megmondatott, akinek kevesebbje van, az elmondhatja, hogy ... több vagyon!

A karácsonyfa állításának kezdete a múlt homályába vész. Eleinte csak fenyőgallyakat hoznak a szobába. Két strassburgi említi először. 1494-ben Sebastin Brant, majd 1508-ban Geiler híres egyházi szónok. Azt írják, hogy újévkor fenyőágakat raknak a szobába. 1520-ban a franciaországi Aub városkában Johannes Bohemus latin nyelvű könyvet ír a népszokásokról és erkölcsökről. *„Újév ünnepén, – mondja – aranyozott almát küldünk ajándékkosárban, melyre zöld puszpángból vagy más illatos ágacskákból zöld koronát csinálunk.”*

Az első karácsonyfáról 1605-ben egy ismeretlen utas tesz említést, aki Strassburg vidékén járva, följegyezte, hogy karácsonykor Strassburgban karácsonyfát állítanak a szobába. Színes papiros rózsákat, almát, ostyát, zizegő aranyat és cukrot aggatnak rá. A fácskát négyszögletes kerettel veszik körül. A kézirat további része leszakadt, ma már nem tudjuk, hogy a fa ki volt-e világítva? Fél századdal később Johann Konrad Dannhauer münsteri professzor azt írja a strassburgi karácsonyfáról:

„Azok között a hiábavalóságok között, amelyekkel karácsonyt ünnepünk, ahelyett, hogy Isten szavával törődnének, ott van a karácsonyfa is. Felállítják a házakba, teleaggatják babával, cukorral és így hagyják elpusztulni. Honnan származik ez a szokás, nem tudom.”

Dannhauer lelkész volt és szívesebben látta volna a fényűző karácsonyfa helyett a csendes, Istenről megemlékező ünneplést.

A karácsonyi fenyőfa tehát, úgy látszik, elszászi különlegesség. Más országokban más örökzöldekkel díszítették a karácsonyi asztalt és házat. Svájcban fenyő helyett magyalt állítottak a szobába, másutt tiszafát, bár ez ritka volt és drága. Sváb földön és Pfalzban puszpáng volt a karácsonyfa. Csaknem minden kertben neveltek belőle, hogy karácsonykor legyen mit feldíszítve a szobába állítani. Valószínű, hogy igen régi szokás, mert a karácsonyfát még ma is *Bossbäämnek* nevezik. A XVI. század közepén már éppen úgy szokásban lehetett Pfalzban a puszpángfa állítás, mint Elzászban a fenyődíszítés.

A puszpáng nem gyullad olyan könnyen, mint a fenyő. Talán ez az oka annak, hogy puszpáng-karácsonyfán ragyogtak első ízben a karácsonyi gyertyák.

A karácsonyfák kivilágítása csak fokozta az örökzöldek kísérteteket elriasztó hatását. Hiszen a fényt kerüli a Gonosz! Különösen sok rossz szellem bolyong egy-egy újabb időszak kezdetén, teszem azt Márton-napkor, tél kezdetén vagy Luca-nap éjjelén, amelyről a középkorban azt hitték, hogy a tél leghosszabb éjszakája. Tanácsos volt ilyenkor kivilágítással védekezni. A karácsonyi gyertyagyújtás tehát régibb szokás a karácsonyfa állításnál. Sok helyen ma is szentelt gyertyát égetnek karácsony estéjén.

A szent estén az állatokról sem feledkeztek meg. Szentelt gyökérrel etették őket és az istállót is kivilágították, maradjon távol a Rontás. Mecklenburgban a múlt század végén az öregek emlékeztek még arra az időre, mikor a terített asztalra gyertyát állítottak és a tehén az asztalról eszegette a karácsonyi szénát! Ezeknek a szegény embereknek az a tehén volt egyetlen vagyonkájuk s bizony nem feledkeztek meg arról, hogy az ínség fekete óráiban az ő feje tartotta a családot.

Nem kevésbé érdekes az Érchegység földhözragadt bányásznépének a szokása. Karácsony este valamennyi ablakban gyertya világít. A gyertyatartók bányászt és angyalt ábrázoltak. Mindenik gyermeknek van egy. A fiúknak bányász, a lányoknak angyal. A járókelők az ablakba tett gyertyák számából megmondhatják, hány gyermek várja odabenn a Gyermekjézus ajándékát.

A karácsonyfa mai fogalmához hozzá tartozik, hogy az illatos fenyőlombok fényt árasszanak. A karácsonyfa hazájában, Strassburgban 1785-ben világít már a karácsonyi fenyőfa. Oberkirch bárónő bejegyezte útinaplójába: „*valamennyi házban fenyőfát készítenek, beborítják gyertyával és papirosba tekert cukorral, pompás fényben tündököl*”

Goethe is Strassburgban ismerkedett meg a karácsonyfával. Werther keserveiben írja : „...vár
atlanul kinyílt az ajtó és és viaszgyertyával, cukorral, almával díszített fa tűnt elő, mennyei
elragadtatást keltve”

. Amikor Goethe később Weimarba került, ott már szokásban volt a karácsonyfa. Sőt rendelettel
kellett szabályozni Thüningiában, Eisenachban, Coburgban, Gothában és Jénában a dühödt és
esztelen karácsonyi fenyőpusztítást. A weimari erdészeti büntetőkönyv öt tallér bírsággal vagy
14 napi elzárással sújtotta 1775-ben a fenyőfák csúcsát levagdaló barbárokat. Ezt a büntetést
azóta ... csak súlyosbítani kellett volna.

A weimari udvar szerette a karácsonyfát. A költő a következő verset írta Károly Ágostnak,
karácsony estéjére.

Bäume leuchtend, Bäume blendend,

Überall das Süsse spendend,

In dem Glanze sich bewegend,

Alt und junges Herz erregend,

Solch ein Fest ist uns bescheret,

Mancher Gaben Schmuck verehret;

Staunend schau'n wir auf und nieder,

Hin und her und immer wieder. [\[1\]](#)

„*Ragyogó fa, tündöklő fa, Édes gyönyör árad róla ...*” Valóban, kicsinynek, nagynak ünnepi boldogság a fényes karácsonyfa. A fenyő odakünn, a természetben is ünnepi hangulatot áraszt. A fenyves fátyolos félhomálya a nyugalom és béke világa. Mit kívánhatnánk jobbat karácsony estéjén? Kapja meg mindenki helyét a fényben, az árnyék ... hozzá fut úgylis!

Forrás: Búvár 1938. IV. évfolyam 12. szám. 897-901.

[\[1\]](#) *Fák ragyognak, villó fények ,
□ □ Körös-körül édességek,
□ □ Csillogásban megmoccannak
□ □ Minden szívet felizgatnak-
□ □ E nap számunkra ajándék,
□ □ Itt egy ékszer, amott játék;
□ □ Minden, mit álmunkban kértünk,
□ □ Azt sem tudjuk, hová nézzünk.*

(Bilau Attila fordítása)